

Николаем I в вечное и потомственное владение Екатеринославскаго дворянства и сгорел в 1839 году 16 апреля.

В 1863 году, 3 октября, Наследник Цесаревич Великий Князь Николай Александрович изволил принять бал от местнаго дворянства во вновь отстроенном Потемкинском дворце.

В 1884 году 29 августа генерал фельдмаршал Великий Князь Михаил Николаевич изволил принять обед от местнаго дворянства в Потемкинском дворце. //

В 1884 году 18 мая осчастливил Своим благосклонным вниманием местных обывателей, присутствия при открытии железнодорожнаго моста через Днепр Император Александр III».

К этому добавим: 31 января 1915 года г. Екатеринослав осчастливил Своим посещением Император Николай II; будем думать, что вторичное посещение Высочайших Особ не замедлит повториться.

31 января 1915 г.

Известия Екатеринославскаго городского общественного управления. – 1915. – № 2–3. – С. 218–223.

Надійшла до редколегії 04.11.2010

УДК 069.51: 82 (477)

В. В. Єкшов

Меморіальний будинок-музей Д. І. Яворницького (відділ ДНІМ)

ШЕВЧЕНКІАНА В ТВОРЧОСТІ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО (до питання дослідження джерельної бази)

Йдеться про дослідження теми внеску в шевченкіану академіка Д. І. Яворницького, про зворотний вплив творчості Т. Г. Шевченка на життя та діяльність Д. І. Яворницького та про джерельні можливості вивчення цієї теми.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, Т. Г. Шевченко, шевченкіана, джерельна база, епістолярна спадщина.

Идет речь об исследовании темы вклада в шевченкиану академика Д. И. Яворницкого, про обратное влияние творчества Т. Г. Шевченко на жизнь и деятельность Д. И. Яворницкого и про источниковые возможности изучения данной темы.

Ключевые слова: Д. И. Яворницкий, Т. Г. Шевченко, шевченкиана, источниковая база, эпистолярное наследие.

The article considers with a certain contribution to Shevchenko studies made by academician D. Yavornitsky and the opposite effect of creativity T. Shevchenko on the life and work of D. Yavornitsky and sources for the study of research topic.

Key words: D. Yavornitsky, T. Shevchenko, Shevchenko studies, source base, epistolary heritage.

У запропонованій статті спробуємо окреслити вплив спадщини Т. Г. Шевченка на творчу діяльність видатного українського вченого, академіка Д. І. Яворницького та визначити коло джерел для дослідження даної тематики.

Тему «Д. І. Яворницький-шевченкознавець» у різні роки якоюсь мірою висвітлювали дослідники М. П. Ковальський [2], О. І. Журба [15], С. В. Абросимова [1, 2, 3], М. П. Чабан [29], С. М. Кіржаєв, В. І. Ульяновський [16], Ю. Д. Марголіс [17], А. К. Фоменко [10] та ін. Найбільш повно тему внеску Д. І. Яворницького в шевченкознавство розкрила М. М. Шубравська, автор наукової монографії «Д. І. Яворницький» (К., 1972). У 1961 році в статті «Д. І. Яворницький – популяризатор творчості Т. Г. Шевченка» дослідниця ґрунтовно розглянула внесок Яворницького в дореволюційну шевченкіану [25]. В подальшому її дослідження органічно ввійшло до тексту монографії «Д. І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність» [29].

У 2000-х рр., у зв'язку з опрацюванням науковцями опублікованої частини епістолярної спадщини Д. І. Яворницького, активізувалося дослідження з шевченківської тематики в житті вченого. Результатом такого дослідження є стаття С. І. Світленка «Дмитро Яворницький і постать Тараса Шевченка», що вийшла в 2007 р. у «Записках осередку НТШ у Дніпропетровську». В ній автор розглядав «місце і роль постаті Т. Г. Шевченка в інтелектуальному житті і творчій спадщині Д. І. Яворницького» [27, с. 19]. Аналізуючи епістолярну спадщину вченого, С. І. Світленко робить акцент на зацікавленості Яворницького діяльністю Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, виданням «Записок» НТШ, плідній співпраці академіка з іншими вченими на ниві шевченкіани [27, с. 20, 21].

Також певним доробком до вищевказаної теми є розвідка щодо епістолярної спадщини вченого «Т. Г. Шевченко в житті і спадщині Д. І. Яворницького», опублікована в антології «Шевченкіана Придніпров'я» в 2008 р. [26]. У ній були подані результати дослідження листування кореспондентів Д. І. Яворницького з питань шевченкознавства, виявлені деякі уточнення і доповнення до раніше відомих фактів по темі «Д. І. Яворницький-шевченкознавець».

Здавалося б, що вищепропонована тематика розглянута детально та різнобічно, але історична доля спадщини Д. І. Яворницького, насамперед, листування, дозволяє твердити, що, досліджуючи життя та діяльність видатного українського вченого, можна нарапляти на нові матеріали, і, мабуть, ще неодноразово доведеться переглядати попередні дослідження, доповнюючи їх новими фактами.

Джерельною базою даної статті слугує, в першу чергу, епістолярна спадщина вченого, що розпорошена по різних музейних і архівних установах України, але більшою мірою (понад 6000 листів) представлена у фондовій збірці Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (*далі* – ДНІМ). Вона цілеспрямовано досліджується співробітниками ДНІМ, коментується та видається. Враховуючи різнобічну творчу діяльність вченого, можна припустити, що не менша кількість листів була відправлена самим Д. І. Яворницьким до адресатів. На сьогоднішній день дослідницькі пошуки співробітників ДНІМ не припиняються.

Відомо, що частина творчої спадщини Д. І. Яворницького після смерті вченого в 1940 році була перевезена до Києва представниками Академії наук України, де тематично була розподілена по відділах АН. У результаті цьогорічного пошуку документів на тему «Д. І. Яворницький-шевченкознавець» у фондах Національного музею Тараса Шевченка (м. Київ) та відділі рукописів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського були знайдені матеріали, які напряму стосуються шевченківської тематики в діяльності Д. І. Яворницького. Це листування, яке відноситься до громадської діяльності вченого, зокрема до його активної праці в Катеринославській «Просвіті» та під час проведення в Катеринославі 100-річного ювілею від дня народження Т. Г. Шевченка.

Відомо, що Д. І. Яворницький був одним з фундаторів, почесним і активним членом Катеринославського товариства «Просвіта», створеного в 1905 р. Самі просвітяни були популяризаторами спадщини Т. Г. Шевченка, організаторами святкування ювілеїв Великого Кобзаря на Придніпров'ї. Особливу активність члени Катеринославської «Просвіти» виявили в період підготовки і проведення двох важливих ювілеїв Т. Г. Шевченка – 50-річчя від дня смерті поета (11 березня 1911 року) і 100-річчя від дня його народження (9 березня 1914 року).

У фондах Національного музею Тараса Шевченка (*далі* – НМТШ) зберігаються листи, що відносяться до періоду підготовки до відзначення 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Це лист Д. І. Яворницького до Івана Панасевича (прізвище не ідентифіковано, припускаємо, що це співорганізатор свята) про те, що за останній час з'явилося дуже багато родичів Т. Г. Шевченка, які вимагають допомоги. Вчений вже застерігав від таких «родичів» і радить: «не ризикуй-

те садовити їх на сцені, щоб вони потім не глузували з нас як з дурнів» [18, арк. 1]. До цієї ж людини був адресований лист історика, викладача Катеринославської духовної семінарії, діяча «Просвіти» Василя Біднова, у якому він просить не згадувати його прізвища як члена ювілейного комітету, щоб не було причини для його переслідування [21, арк. 1]. Він повідомляє, що по лінії Консисторії розіслані секретні розпорядження не правити панахиди по Т. Г. Шевченкові [21, арк. 1]. До 1 лютого 1914 р. відноситься лист скульптора П. В. Каменського до Ювілейного комітету про те, що він дає свою згоду бути членом комітету [20, арк. 1].

Також до цього періоду відноситься лист невідомого до голови шевченківського ювілейного комітету О. М. Терпигорева з приводу проведення ювілею Т. Г. Шевченка в Катеринославі [22, арк. 1]. В іншому листі невідомий звертається до проф. О. М. Терпигорева з пропозицією зібрати в Катеринославі гроші з метою вшанування пам'яті Великого Кобзаря [19, арк. 1].

Просвітянам довелося подолати чимало перешкод, щоб відзначити 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. У фондах ДНІМ зберігаються документи, які свідчать про підготовку до проведення ювілею Т. Г. Шевченка в Катеринославі 1914 р. Д. І. Яворницький був запрошений на «засідання комітету з устрою святкування 100-ї річниці Т. Г. Шевченка» [4]. У фондах музею зберігається лист-повідомлення катеринославського губернатора до правління Катеринославського українського літературно-артистичного товариства про дозвіл святкувати ювілей Т. Шевченка з умовою, що відповідальність за нього прийме на себе почесний голова Ювілейного комітету Д. І. Яворницький [5]. Лист датований 20 лютого 1914 р., тобто дозвіл отримано фактично за декілька днів до свята. І вже наступного дня афіші з ювілейною програмою були розповсюджені по місту. Д. І. Яворницький значився розпорядником засідання [30, с. 122].

Урочисте засідання, присвячене 100-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, відбулося 25 лютого 1914 р. у приміщенні Англійського клубу [7]. З доповідями виступили проф. О. М. Терпигорев, Д. І. Яворницький і В. М. Биков, причому свою доповідь «Т. Г. Шевченко – народний український поет» Дмитро Іванович виголосив українською мовою, інші доповіді виголошувались російською мовою. Доповідь Яворницького було опубліковано в газеті «Южная заря» від 1 березня 1914 р. [33].

У березні того ж 1914 року Д. І. Яворницький як знаний науковець отримав грамоту на дійсного члена історико-філософської секції Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові [9], а в червні був запрошений НТШ на з'їзд українознавців [3, с. 53]. У фондах ДНІМ також зберігається лист-запрошення до Яворницького від Роменсько-

го товариства «Просвіта» на відкриття першого в Україні пам'ятника Шевченкові. Відкриття народного пам'ятника в м. Ромни датувалося 27 жовтня 1918 р. [8]. У фондах НМТШ є лист, в якому Комітет по упорядкуванню Шевченківських свят у Москві звертається до Катеринославського товариства «Просвіта» з проханням надіслати до Москви представника для участі в засіданнях Ювілейного комітету 1914 р. До цього запрошення додавалася програма проведення ювілею Т. Г. Шевченка в Москві [23, арк. 1].

Отже, припускаємо, що частина архівних паперів Д. І. Яворницького, яка стосувалася шевченкіани, після смерті академіка, за розсудом представників Академії наук України, потрапила до Музею Тараса Шевченка в Києві. Також, у якості експоната, до фондів НМТШ потрапила і книжечка з особистої бібліотеки Д. І. Яворницького (з автографом вченого) «Нашим землякам на України. На роковини Шевченка 26 лютого 1878 року». На форзаці зроблений запис рукою Д. І. Яворницького: «Куплена в Варшаві в 1896 р. за 3 руб.» [24].

Іншим джерелом дослідження теми «Т. Г. Шевченко в житті та діяльності Д. І. Яворницького» є документи, що зберігаються у фондах ДНІМ і стосуються творчої та громадської діяльності Д. І. Яворницького. Це листування, офіційні документи (грамоти, запрошення тощо), прижиттєві книжкові видання, в яких міститься доробок вченого в галузі шевченкіани.

В епістолярній спадщині Д. І. Яворницького багаторазово лунає ім'я Великого Кобзаря. Це свідчить про значну роль Т. Г. Шевченка в житті та творчості вченого. Серед кореспондентів Д. І. Яворницького, які листувалися з вченим стосовно шевченкіани, були такі вчені, як І. Я. Айзеншток, В. В. Білий, М. Ф. Біляшівський, В. В. Данилов, О. Я. Кониський, Ф. Є. Корш, О. П. Новицький, Л. В. Падалка, Д. М. Ревуцький; діячі культури І. О. Белоусов, К. О. Білиловський, М. А. Дмитрієв, Т. М. Романченко, П. Я. Стебницький; музейні діячі М. М. Федоров, М. К. Сергіїв, О. Г. Сластіон, М. Г. Сластіон, В. І. Строменко. У своїх листах Д. І. Яворницький з різних питань стосовно постаті Т. Г. Шевченка та усього, що мало відношення до Кобзаря, звертався до Д. Л. Мордовця, Я. П. Новицького, О. В. Палладіна, І. Ю. Репіна, М. Ф. Сумцова. У питаннях мови в літературному письмі вчений завжди звертався до творів Кобзаря, про що свідчать його листи до К. О. Білиловського та М. Ф. Сумцова [14, с. 36, 245]. Ім'я Тараса Шевченка «червоною смугою» проходить через усе життя Д. І. Яворницького, створюючи нові грані в різнобічній діяльності Дмитра Івановича як вченого та культурного діяча.

За роки директорства Д. І. Яворницького (1902–1933) в Катеринославському історико-краєзнавчому музеї експонувалися: автобіо-

графія Т. Г. Шевченка, написана поетом власноруч, лист П. О. Куліша 1885 р., оригінальні документи про заслання Т. Г. Шевченка, лист Т. Г. Шевченка до друга, відомого артиста М. С. Щепкіна, уривок зі справи про заслання поета. Ці документи надійшли до Д. І. Яворницького від катеринославського видавця, колекціонера П. І. Зуйченка [27, с. 22]. Вчений вдавався й до археографічної діяльності. В 1909 р. у Катеринославі на кошти мецената В. М. Хрінникова тиражем 500 примірників [13, с. 476] вийшла книга Д. І. Яворницького «Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка». Автором було зазначено, що гроші від продажу книги підуть на пам'ятник Т. Г. Шевченка [32]. В листі М. Г. Сластіона до Д. І. Яворницького повідомляється, що 50 примірників було відправлено в «Киевскую старину» і один – в редакцію «Нового времени» [13, с. 477]. Публікацією цих документів Д. І. Яворницький зробив цінний внесок у дореволюційну шевченкіану.

Д. І. Яворницький глибоко дослідив тему Запорозжя в творчості Т. Г. Шевченка. Результатом цього дослідження стала праця вченого «Запорозжці в поезії Т. Г. Шевченка», яка була опублікована в 1912 р. [31]. Завдяки дослідженню епістолярної спадщини вченого стало відомо, що задум написання цієї праці виникає у Д. І. Яворницького дуже давно. Ще 1895 р. вчений повідомляє Д. Л. Мордовця, що збирається написати статтю «Запорозжці в поезії Т. Г. Шевченка» і додає: «Послідня праця давно уже у мене на умі, та ніяк на бумагу я її не заведу» [14, с. 134]. В цій ґрунтовній статті на великому і різнобічному матеріалі вчений показав глибину знань Тараса Шевченка про минуле Запорозької Січі.

Багато дослідників у галузі шевченкіани зверталися до Д. І. Яворницького за різнобічними консультаціями стосовно життя та творчості Тараса Шевченка. Цікавим у цьому плані є лист українського музикознавця й літературознавця Д. М. Ревуцького від 21.09.1934 р., в якому він повідомляє Д. І. Яворницького, що пише роботу про «Шевченківські вечори», але за браком різнобічної інформації звертається до Дмитра Івановича з проханням відповісти на конкретні питання щодо історії шевченкознавства [11, с. 447-448]. Наприкінці листа Д. М. Ревуцький зауважує: «Пробачте, що затруднюю Вас, але крім Вас на мої запитання ніхто не може відповісти. Принаймні, я таких людей не знаю» [11, с. 448].

Визначний дослідник у галузі шевченкіани, який стояв біля витоків створення Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка, а згодом висунув ідею його перетворення в Наукове товариство (НТШ) [28, с. 60], О. Я. Кониський у листах до Д. І. Яворницького впродовж 1897–1899 рр. сповіщав ученого про власні дослідження жит-

тя та творчості Великого Кобзаря, звертався через Яворницького до редактора В. О. Гольцева відносно своїх публікацій [11, с. 270–274]. У результаті наполегливої праці впродовж 1892–1898 рр. О. Я. Кониським була підготовлена двотомна фундаментальна книга «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя», яка налічувала 700 сторінок [28, с. 61]. У листі від 1898 р. Дмитро Іванович дякував О. Я. Кониському за надісланий примірник, високо оцінюючи на той час одну з найбільших за обсягом біографій Т. Г. Шевченка: «Цією працею Ви збудували монумент не тільки Тарасові, але й собі, і Ваше мення ніколи-ніколи не забудеться» [14, с. 84].

За допомогою в дослідженні життя та творчості Т. Г. Шевченка до Яворницького зверталися український та російський фольклорист і літературознавець В. В. Данилов [11, с. 159], російський філолог, славіст Ф. Є. Корш [11, с. 276-277], український історик мистецтва, який досліджував мистецьку спадщину Т. Шевченка, О. П. Новицький [11, с. 374–376], російський поет, прозаїк, перекладач І. О. Белоусов [12, с. 38], у творчості якого значне місце посідала шевченківська тема.

Протягом життя вченого запрошували на Шевченківські свята, які відбувалися у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві. На початку лютого 1911 р. Д. І. Яворницький отримав від Ф. Є. Корша листа такого змісту: «Комітет по упорядкуванню ювілейного Шевченківського свята в Москві, вважаючи за необхідність упорядкувати це свято, яке велике громадське діло, постановив звернутись до Вас, як до відомого українського діяча, з проханням прибути на святкування пам'яті Тараса Шевченка, що відбудеться в Москві 26-го лютого (наукове засідання, привітання, делегації і т. і.), і 5-го березня (концерт та спектакль) 1911 року.

На весь час свят буде одчинена в Москві Шевченківська виставка. Маємо надію побачити Вас на цих торжествах» [11, с. 276-277].

У 1936 р. Дмитра Івановича, як шевченкознавця, було запрошено до Києва, на березневу сесію Академії наук, присвячену 75-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Також Урядовим комітетом УРСР Д. І. Яворницького було запрошено на святкове засідання, присвячене 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, яке відбувалося в Києві в березні 1939 р. [6]. Готуючись до цієї події, вчений запропонував у листі до академіка О. В. Палладіна (від 01.10.1938 р.) перевидати оригінальну автобіографію поета [14, с. 184].

Про цей період йдеться і в листі дружини вченого, С. Д. Яворницької, до історика Н. Д. Полонської-Василенко: «І Київ, і Харків, і місцеві газети взяли за Дмитра Івановича, турбують на всі боки» [14, с. 293]. Серафима Дмитрівна переписала книжку «Матеріали до

біографії Шевченка» за домовленістю з інститутом фольклору для перевидання, але цей план Яворницького не здійснився.

У 1939 р., в останній рік життя вченого, ще виходили його, невеликі за обсягом, але значимі за змістом, статті. Вони також стосувалися шевченківської тематики. Це стаття «І. Ю. Репін про Т. Г. Шевченка», що вийшла друком у журналі «Образотворче мистецтво» [34], та розвідка «Шевченко і Репін», видана у збірці «Пам'яті Шевченка» в м. Дніпропетровську [35]. Як вчений-дослідник, Дмитро Яворницький працював до останніх днів свого життя.

Дослідження епістолярної спадщини та пошук маловідомих джерел, що відносяться до життя та діяльності академіка Д. І. Яворницького, дають можливість більш ґрунтовно висвітлити вплив творчості Т. Г. Шевченка на творчу спадщину вченого; простежити та доповнити новими фактами і уточнюючими подробицями зворотний вплив, результатом якого став доробок Д. І. Яворницького в галузі шевченкіани.

Внесок Д. І. Яворницького в шевченкіану не втрачає свого значення в наш час. Тому пошук та опрацювання нових джерел дозволять розкрити шевченківську тематику в творчій спадщині вченого більш ґрунтовно та різномірно.

Бібліографічні посилання

1. *Абросимова С. В.* Д. І. Яворницький і українська колонія в Петербурзі / С. В. Абросимова // *Скарбниця ріднокраю.* – Д., 1993. – С. 10–14.
2. *Абросимова С. В.* Д. І. Яворницький в Петербурзі / С. В. Абросимова, М. П. Ковальський // *Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорозького козацтва. Матеріали наукових читань Д. І. Яворницького.* – Запоріжжя, 1993. – С. 3–14.
3. *Абросимова С. В.* Д. І. Яворницький і Галичина / С. В. Абросимова, А. І. Перкова // *3 минувшини Подніпров'я* (зб. матер. наук. конф., присвяченої Міжнародному дню музеїв, 17 травня 1994 р.). – Д., 1995. – С. 51–55.
4. ДНІМ. Фонд Д. І. Яворницького № 10. Арх-24751.
5. Там само. Фонд Д. І. Яворницького № 10. Арх-28304.
6. Там само. Фонд Д. І. Яворницького № 10. Арх-32215.
7. Там само. Фонд Д. І. Яворницького № 10. Арх-771/15.
8. Там само. Фонд Д. І. Яворницького № 10. Арх-771/16.
9. Там само. Фонд Д. І. Яворницького № 10. Арх-790.
10. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – Д., 2001.
11. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчнені до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова [та ін.]. – Д., 1997.
12. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова [та ін.]. – Д., 1999.
13. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 3: Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова [та ін.]. – Д., 2005.

14. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд. С. Абросимова [та ін.]. – Д., 2005.

15. *Журба О. І.* Діяльність Д. І. Яворницького в Катеринославській «Просвіті» / О. І. Журба // Вчений-подвижник. Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького. – Д., 1991. – С. 54–57.

16. *Кіржаєв С. М.* Особисті матеріали Д. І. Яворницького у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР / С. М. Кіржаєв, В. І. Ульяновський // Вчений-подвижник. – Д., 1991. – С. 15–19.

17. *Марголис Ю. Д.* Д. И. Яворницкий и шевченковедение / Ю. Д. Марголис // Вчений-подвижник. – Д., 1991. – С. 10–15.

18. НМТШ. А-71, Ш-3062.

19. Там само. А-72, Ш-3063.

20. Там само. А-73, Ш-3064.

21. Там само. А-74, Ш-3066.

22. Там само. А-76, Ш-3068.

23. Там само. А-77, Ш-3069.

24. Там само. КН-1291, Вст-1332.

25. *Олійник М. М.* Д. І. Яворницький – популяризатор творчості Т. Г. Шевченка / М. М. Олійник // Вінок великому Кобзареві. – Д., 1961. – С. 222–256.

26. *Перкова А. І.* Т. Г. Шевченко в житті і спадщині Д. І. Яворницького / А. І. Перкова, В. В. Єкшов // Шевченкіана Придніпров'я. – Д., 2008. – С. 43–46.

27. *Світленко С. І.* Дмитро Яворницький і постать Тараса Шевченка / С. І. Світленко // Записки осередку Наукового товариства імені Т. Шевченка у Дніпропетровську : [зб. наук. праць]. Вип. 1. – Д., 2007. – С. 19–25.

28. *Світленко С. І.* Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках ХІХ століття / С. І. Світленко. – Д., 2006.

29. *Чабан М. П.* Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921). Біобібліографічний словник / М. П. Чабан. – Д., 2002.

30. *Шубравська М. М.* Д. І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність / М. М. Шубравська. – К., 1972.

31. *Эварницкий Д. И.* Запорожцы в поэзии Т. Г. Шевченка / Д. И. Эварницкий // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. Вып. VIII. – Екатеринослав, 1912. – С. 102–159.

32. *Яворницький Д. І.* Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка / Д. І. Яворницький / видав В. М. Хрінников. – Катеринослав, 1909.

33. *Яворницький Д. І.* Т. Г. Шевченко – народний український поет (Реферат, читаний в торжественном заседании шевченковского юбилейного комитета 25 февраля 1914 года) / Д. І. Яворницький // Южная заря, 1914, № 2306. – 1 (14) марта.

34. *Яворницький Д. І.* І. Ю. Рєпін про Т. Г. Шевченка / Д. І. Яворницький // Образотворче мистецтво. – 1939. – № 1.

35. *Яворницький Д. І.* Шевченко і Рєпін / Д. І. Яворницький // Пам'яті Шевченка. – Д., 1939. – С. 130–133.

Надійшла до редколегії 05.11.2010